

(Kritika náhľadov profesora M. Polanyiho)

JÚLIUS ŠVIHRAN, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

ŠVIHRAN, J.: Science and Personal Knowledge. *Filozofia* 32, 1977, No 4, p. 393—397

Professor Polanyi has been developing his philosophical-methodological conception in opposition to what he calls objectivism and scientism. In spite of the fact that the Marxist authors have devoted many works to criticism of objectivism and scientism, Polanyi blames also the Marxist teaching for objectivism. In his work Polanyi points at the significant task of learning, traditions, language and personal conviction, while ignoring the fact that all these moments had been pointed out by the classics of Marxism-Leninism long before him. Polanyi's conception of personal knowledge is inconsistent also by emphasizing in it the sovereignty of ethical standards and at the same time the influence of intellectual passions and aesthetic emotions.

Michael Polanyi, anglický autor maďarského pôvodu, už veľa rokov vystupuje so svojráznou koncepciou vedy a vedeckého poznania, ktorú rozvíja predovšetkým v opozícii voči marxizmu, ale hrot svojej kritiky obracia často aj proti pozitívizmu. I keď uznáva hlboké rozdiely medzi marxizmom a pozitívizmom, oba tieto myšlienkové smery pokladá za objektivistické, scientistické v tom zmysle, že podľa neho — zanedbávajú osobné faktory v procese vedeckého poznania. Tu si bližšie všimneme základné východiská jeho knihy *Personal Knowledge* (1), ktorá vyšla na Západe už vo viacerých vydaniach.

Podľa Polanyiho ideálom scientisticky, objektivisticky orientovanej metodológie bolo úplne objektívne poznanie, zbavené prímiesí svojho nositeľa, živého poznávajúceho jedinca. A už tu naberá Polanyi kurz, ktorý ho privádza k nesprávnym názorom. Nielenže dostatočne nerozlišuje medzi ideálom a reálnymi možnosťami poznania, ale navyiac ignoruje elementárne poznatky marxizmu, že poznávajú vždy ľudia spoločensky organizovaní, ktorí vystupujú ako príslušníci určitej spoločenskej skupiny s určitými očakávaniami, ideálmi, perspektívami a záujmami.

Polanyi obširne píše o procese učenia, o prenášaní poznatkov a skúseností z generácie na generáciu, z majstrov na žiakov, o prenášaní sociálneho dedičstva, no ani slovom sa nezmieňuje o tom, že to bol práve marxizmus, ktorý prvý dôrazne upozorňoval na ekonomické a sociálne determinácie v rozvoji vedeckého poznania.

Polanyi nezaobchádza celkom korektne dokonca ani s pozitívizmom. Ak sú podľa pozitivistov základom poznania pocity či elementárne zážitky, tak im nemožno vyčítať, že odtrhávajú vedu od osobných momentov a činiteľov. O niektorých pozitivistoch je dokonca známe, že sa prikláňali k metodickému solipsizmu, k stanovisku, ktoré stávalo

výlučne na osobnej skúsenosti jednotlivca. Môžeme si postaviť otázku: čím sa od tohto stanoviska líši Polanyim zdôrazňovaná myšlienka, že jedinec vo vede vystupuje ako aktívne, zodpovedné centrum, ktoré musí samo rozhodovať o výbere a riešení problémov? Pritom Polanyi vo svojej knihe zdôrazňuje, že jedinec môže dnes obsiahnuť len malý fragment celkového vedeckého potenciálu.

Polanyi za svoje základné východisko, záväzok pokladá zásadu hľadať pravdu a dosiahnuté výsledky predložiť verejnosti. Ako máme túto zásadu zladiť s intelektuálnymi vášňami, o pôsobení ktorých obšírne píše, o tom sa v jeho knihe nedozvieme takmer nič. Na jednom mieste svojej knihy sa dovoľáva myšlienky Augustína, že pochopíme až vtedy, keď uveríme. Chápanie je tu odvodené z viery a vzhľadom k viere druhotné; tým sa Polanyi dostáva až na pokraj iracionalizmu a mysticizmu. Prehliada takú závažnú okolnosť, že poznatky vedy sa musia opierať o objektívne fakty, o spoľahlivé, overené údaje pozorovania, merania, experimentovania, že vedecké teórie a koncepcie podliehajú sprostredkovanej, no predsa prísnej kontrole. Inak by sme ich ťažko odlišili od svojvoľných špekulácií a šarlatánstva.

Práve touto prísnou kontrolou a konfrontáciou s faktmi možno vysvetliť, že veda postupne prekonala obdobie astrológie, alchýmie, biblické bájky o vývine sveta a človeka a dostala sa na dnešnú vysokú úroveň. A hoci je pravda, že pri tvorivom riešení problémov musíme prekonávať medzery medzi daným stavom poznatkov a projektom riešenia, hoci nemožno takéto problémy riešiť len pomocou hotových algoritmov, rovnako je pravda, že výsledky riešenia podliehajú konfrontácii s faktmi, s praxou a dosiahnutým stavom poznatkov.

Riešenie problémov pozostáva z množstva postupov, operácií, činností metodicky a cielavedome vyúsťujúcich do žiadúcich výsledkov v podobe hodnoverných poznatkov, vynálezov a pod., ktoré podliehajú verejnej kontrole. Svojou koncepciou však Polanyi aj tu zvädza k nejasnostiam a protirečeniam. Tým, že aj v jazyku zdôrazňuje „tichý rozmer“, nepresnosť a osobné momenty v používaní slov, sťažuje možnosti overovania a kontroly. Polanyi síce doceňuje okolnosť, že jazyk je sociálne zariadenie umožňujúce vzájomné dorozumievanie, kontakty a spoluprácu, no v polemickom zápale proti objektívizmu (ako ho on chápe) mu táto dôležitá funkcia uniká.

Polanyi stavia na rozlišovaní tzv. fokálnej a subsidiárnej pozornosti, t. j. na rozlišovaní toho, čo je v centre a čo v pozadí pozornosti. Pri riešení problémov však prehliada fakt, že pozornosť sa postupom času presúva aj u toho istého riešiteľa či autora, že to, čo je pre niekoho v centre pozornosti, pre iného pracovníka môže vystupovať ako okrajová záležitosť. A hoci požaduje, aby osobné poznanie malo aj svoju univerzálnu (povedali by sme objektívnu) stránku, prílišným zdôrazňovaním intelektuálnych vášní a osobných momentov v jazyku stráca táto požiadavka v jeho výklade praktickú účinnosť.

Intelektuálne vášne — ako ich chápe — nemôžu byť v súlade s jeho tézou o zvrchovanosti etiky a etických noriem. Uplatňovanie príkazov etiky v konkrétnych životných situáciách vyžaduje rozvahu, čomu prudké vášne nenapomáhajú. Požiadavka zvrchovanosti etiky vyznieva v kontexte jeho výkladu nepresvedčivo aj preto, že sa otvorene hlási k ortodoxii buržoázno-liberálnej spoločnosti, k vernosti jej tradíciám a autoritám. Táto spoločnosť mu zabezpečila priaznivé podmienky pre sebarealizáciu; z vďačnosti za to sa jej odpláca vernosťou a rozvíjaním náhľadov, ktoré sú apologetikou tohto zriadenia, i keď si to Polanyi azda neuvedomuje.

Z tohto zorného uhla možno chápať aj jeho viaceré kritické poznámky na adresu marxizmu a dialektickomaterialistickej filozofie. Jeho tvrdenie, že v marxistickom chápaní základný výskum nemá miesto, že všetko poznanie musí slúžiť výrobe a materiálnemu blahobytu, nemožno označiť inak ako ohováranie. Klasikovia marxizmu-leninizmu neraz vysoko vyzdvihovali význam základného a teoretického výskumu. Potrebu rozvíjať základný výskum zdôrazňujú aj mnohé uznesenia straníckych a štátnych orgánov socialistických krajín.

Priznanie spoločenskej determinácie v procese poznávania nesmie zväzdať k prehliadaniu základného faktu, že poznanie je odrazom skutočnosti v ľudskom vedomí, že jeho cieľom je získanie hodnoverných poznatkov o určitej oblasti alebo stránke skutočnosti, že len pravdivé poznatky prinášajú praxi užitočné výsledky.

Objektivistickej, scientifickej koncepcii Polanyi vytýka, že pôsobí restriktívne a ochudobňuje niektoré základné životné záujmy človeka a spoločnosti. K takýmto základným záujmom — podľa neho — patrí aj ďalšie rozvíjanie čistého výskumu, ktorý má hodnotu sám pre seba. Asi má na mysli to, že takýto výskum uspokojuje túžbu ľudí po poznaní, potrebu chápať dianie okolo nás a v nás. Teoretickému výskumu zaiste nemožno uprieť určitú relatívnu samostatnosť; na druhej strane však nemôžeme byť okrem iného lahostajní k tomu, že na výskum sa vynakladá množstvo peňazí, energie a času, ktorými nemožno nezodpovedne plytvať bez očakávania primeraných výsledkov.

Na rozdiel od doterajších tradičných koncepcií Polanyi vo vedeckom výskume vidí aj významnú úlohu krásy. Jeho výklad tejto otázky sa nám zdá však málo diferencovaný. Krása má významnú úlohu v mnohých oblastiach ľudskej činnosti, táto úloha sa však vo vede prejavuje inak ako v umení. Krásu hviezdnej oblohy obdivuje mnoho ľudí, no niečo iné je exaktne skúmať pohyby, vzdialenosti, stavbu či vývoj hviezd. Podstatný rozdiel je aj medzi laickým obdivom krásy kvetov a odborným záujmom botanikov o piestiky, peľ, bliznu, okvetie, o procesy rozmnožovania rastlín a pod. Vo vedeckom výskume krása vystupuje azda ako zdroj inšpirácie, nemôže však vystupovať ako jediné kritérium hodnoty už preto, že vede ide predovšetkým o nové, pravdivé poznatky.

Polanyi si, zdá sa, dostatočne neuvedomuje, že zdôrazňovanie este-

tických momentov a vášní vo vedeckom výskume nie je v súlade s jeho presvedčením hľadať pravdu. Komu úprimne ide o pravdu, ten musí rešpektovať evidenciu, fakty, dôkazy, musí si všímať skutočnosť takú, aká je, bez vonkajších prídavkov. V zápale polemiky s „objektivistickými“ koncepciami zachádza Polanyi do opačného extrémumu a takmer zbavuje vedu jej objektívnych základov.

Popri správnom konštatovaní, že pre objasnenie a konštrukciu strojov a iných technických zariadení nevystačíme so samotnou fyzikou a chémiou, že sú tu potrebné operačné princípy a hľadiská úspešnosti, resp. účelnosti, nachádzame v jeho výklade aj ďalšie postrehy o funkcii a upotrebení techniky. Polanyi sa však nezmieňuje o tom, že stroje, nástroje a ostatné technické zariadenia tvoria materiálno-technickú základňu spoločnosti, výroby, že ich vývin je rozhodujúcim faktorom hospodárskeho a tým aj duchovného napredovania spoločnosti.

Osobné poznanie v tejto sfére, ak má byť čímsi viac ako len koníčkum, musí okrem estetických hľadísk prihliadať aj na také požiadavky, ako sú hospodárnosť, bezpečnosť, spoľahlivosť a celý rad ďalších.

V samom pracovnom procese popri fyziologickej, zdravotnej, hygienickej, ekologickej stránke ako veľmi závažné vystupujú aj hľadiská hospodárske, finančné, morálne, spoločenské, psychologické atď. Preto sa stále naliehavejšie uplatňuje potreba spolupráce prírodných, technických a spoločenských vied, potreba interdisciplinárneho prístupu pri zabezpečovaní cieľavedomého a plánovitého budovania materiálno-technickej základne spoločnosti.

Vo svojej knihe Polanyi mnoho hovorí o procesoch učenia, prenášania sociálnych znalostí a zručností. Pritom nevyzdvihuje myšlienku, že prevažnú časť osobného poznania predstavuje práve v týchto procesoch osvojené a naučené poznanie. O tom, ktorá časť sa z takto osvojených znalostí dostane do centra pozornosti, nerozhodujú len osobné dispozície jednotlivcov, ale povaha riešených problémov a praktické zretele, resp. nesúlad medzi očakávanými a dosiahnutými výsledkami, logické protirečenia a pod.

Podľa Polanyiho noosféra predstavuje druh superiórneho poznania s nadosobnými kritériami a štruktúrami, svojráznu maticu sociálne nahromadených poznatkov. Tým nepriamo priznáva, že osobné poznanie sa v procese prípravy, učenia i počas tvorivého rozletu nachádza s touto oblasťou v interakcii, že individuálne vedomie nemožno pochopiť v izolácii od spoločenského vedomia.

S rozvojom vedy a techniky sa medzi človeka a skúmané predmety a javy v čoraz väčšej miere ako medzičlánok vsúvajú prístroje, aparatury, počítače a pod., ktoré pomáhajú zhromažďovať a spracúvať množstvo dôležitých údajov a informácií. Vytváranie, využívanie a udržiavanie výskumnej techniky svedčí nielen o hodnovernosti ľudského poznania; popri kultivácii tvorivých intelektuálnych síl pomáha súčasne prenikať do nových oblastí reality, pomáha odhaľovať nové vlast-

nosti a zákonitosti javov. Tak sa tvorivá interakcia cieľov, prostriedkov a výsledkov stáva dôležitým činiteľom vo vývine osobného a spoločenského poznania, formovania individuálneho a spoločenského vedomia.

Tvorivá činnosť má zaiste aj svoju subjektívnu, jedinečnú stránku, ako to zdôrazňuje Polanyi. Nemožno však prehliadať, že výsledky tejto činnosti sa stávajú organickou zložkou spoločnej pokladnice vedy, techniky a kultúry, čím sa stávajú východiskom ich ďalšieho progresívneho vývinu.

LITERATÚRA

1. POLANYI, M.: Personal Knowledge. Towards a Post-Critical Philosophy. London 1973.
2. SUCH, J.: Problemy weryfikacji wiedzy. Warszawa 1975.

НАУКА И ЛИЧНОЕ ПОЗНАНИЕ

Юлиус Швигран

Профессор Полани уже долгие годы развивает философско-методологическую концепцию в оппозиции к тому, что он называет объективизмом и сциентизмом. Несмотря на то, что марксистские авторы критике объективизма и сциентизма посвятили уже много работ, Полани обвиняет в объективизме также марксистское учение. В своей работе он указывает на важную роль учения, традиций, языка и личного убеждения, но при этом игнорирует тот факт, что на все эти моменты уже задолго до него указали классики марксизма-ленинизма. Концепция личного познания Полани является непоследовательной и в том, что в ней подчеркивается суверенность этических норм и в то же время влияние интеллектуальных страстей и эстетических эмоций.

WISSENSCHAFT UND PERSÖNLICHE ERKENNTNIS

Július Švihran

Professor Polanyi entwickelt schon seit vielen Jahren eine philosophisch-methodologische Konzeption in Opposition zu dem, was er Objektivismus und Scientismus nennt. Ungeachtet dessen, dass marxistische Autoren zahlreiche Arbeiten der Kritik des Objektivismus und Scientismus gewidmet haben, bezichtigt Polanyi auch die marxistische Lehre des Objektivismus. In seiner Arbeit weist Polanyi auf die bedeutende Rolle des Lernens, der Tradition, der Sprache und der persönlichen Überzeugung hin, wobei er nicht zur Kenntnis nimmt, dass die Klassiker des Marxismus-Leninismus schon lange vor ihm auf alle diese Momente hingewiesen hatten. Polanyis Konzeption der persönlichen Erkenntnis ist inkonsequent auch in der Hinsicht, dass er in ihr die Suverenität ethischer Normen hervorhebt und zugleich den Einfluss intellektueller Leidenschaften und ästhetischer Emotionen.